

УДК 821.161.2.09

ОЛЬГА ШАФ

м. Дніпропетровськ

Olga_shaf@ua.fm

ТІЛО МАТЕРІ-ЗЕМЛІ В РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ СУЧАСНОСТІ: ГЕНДЕРНОЇ-ПСИХОЛОГІЧНІ ДОМІАНТИ

Розглядається гендерно-психологічна специфіка художнього втілення в українській ліриці останніх десятиріч фемінізованого / матерналізованого образу землі (Батьківщини), що визначається маскулінним едиповим комплексом та пов'язаним з ним архетипно-міфологічним культом Великої Матері. Зображення тілесності матері-землі як об'єкта сексуального бажання кваліфіковано як елемент маскулінної поетикальної стратегії.

Ключові слова: образ матері-землі, едипів комплекс, архетип Великої матері, тілесність, маскулінна поетикальна стратегія.

Гендерний підхід у літературознавстві створює можливості для розширення інтерпретаційного поля вітчизняної лірики, дозволяє виявити фактори, що зумовлюють гендерну диференціацію техніки письма. Серед останніх – статеві відмінності психічної еволюції, зумовлені особливостями маскулінного та фемінічного «сценаріїв» едипового комплексу. Психоеаналітичні школи (фрейдизм, юнгіанство) однастайні щодо факту специфічного ставлення хлопчика до матері (потужний конфлікт між лібідозним потягом до неї та страхом узалежнення, помсти батька, кастрації (З. Фрейд, А. Адлер, М. Кляйн, Е. Нойманн та ін.)), що формує такі ядерні риси маскулінності, як дистанціювання від жінки-як-Іншої, її об'єктивізація як предмета романтичної любові, шлюбно-сексуального обміну, поляризація її ідеалізованої та демонізованої іпостасей, що компенсують страх перед нею і т.д. Материнський образ – важіль формування маскулінної психіки, бо, за К.-Г. Юнгом, наснажує Аніму, яка не лише є жіночим «двійником» чоловіка, а й ідеалом жінки, зумовлює проєкцію його витіснених почуттів до матері на інтимні стосунки [8, 145–146]. Особливості змістового й емоційного наповнення образу матері та його «замінників» – передусім землі, Батьківщини – у ліриці оприявнюють активність маскулінної психосексуальної «матриці». Завданням цієї студії є розгляд маскулінної стратегії проєкції на образ землі (Батьківщини) уявлень про жіночу

(материнську) тілесність / сексуальність і пов'язаних з нею лібідозних бажань з метою окреслення засад маскулінної техніки письма з використанням психоаналітичного інструментарію, передусім концепції едипового комплексу, теорії архетипів К.-Г. Юнга, Е. Нойманна. Об'єктом розгляду в статті є окремі поезії сучасності – від 60–70-х років ХХ ст., художня платформа яких презентує актуальні тенденції розвитку вітчизняної лірики.

Персоніфікація природи, зокрема землі, є поширеним літературним прийомом, часто досліджуваним без врахування гендерних особливостей письма. Психічним підґрунтям фемінізації / матерналізації (наділення жіночими / материнськими ознаками) природи, землі є почуття до матері, закріплене на рівні колективного підсвідомого в архетипі Великої Матері як джерела життя і смерті. Ще у свідомості архаїчної людини, як відомо, земля асоціювалася з жінкою-матір'ю через здатність давати життя, годувати (за Е. Нойманном, «усе велике, таке, що охоплює, вміщує, оточує, укриває, захищає й плекає щось мале, належить до первинної материнської сфери» [5, 24]), про що свідчать стародавні культу й ритуали, фольклор, літературна традиція. Персоніфікований образ землі як жінки й матері в ліриці часом відбиває суто маскулінний «синівський комплекс» (на актуальність і «позачасовість» якого вказує його поширення в міфології), що полягає, зокрема, у наративізації власних лібідозних імпульсів щодо землі,

бажання її «запліднити» (зокрема й через «розчинення» в ній, «поглинання» як акт жертвопринесення), почуття суперництва щодо землі, виражене в прагненні її боронити від «ворогів» (інших чоловіків).

Маскулінною поетикальною стратегією є уподібнення образу землі до образу жінки, нареченої, коханки часто з актуалізацією тілесно-сексуальної семантики, наприклад, у поезії А. Кичинського «І все це в повітрі», С. Вишенського «Притча про вершника», В. Герасим'юка «Коса», Г. Турелик «Число» та ін. У низці поезій В. Кордуна фемінізований образ землі полісмісловий: вона порівнюється з нареченою («...земля поміж ними співатиме, / як наречена в позначках весільних бруньок» (триптих «Одкровення світла» [7, 764])), з пошлюбленою жінкою, яка віддається пестошам («Земля пошлюблена і сторада, <...> / підставляє груди чутливі / під ласки рук / і людських, і незримих» («Земля натхненна» [7, 756])), з жіночим лоном, що розверзається в сексуальному акті («...чуєш, земля натхненна / розверзається трепетно під тобою...» («Земля натхненна» [7, 755])). У поезії В. Кордуна «Земля натхненна» розгортається архетипно-міфологічний мотив священного шлюбу землі (матері) із сонцем (батьком) – «...весілля весни і світла» – де сексуальне бажання метафорично виражене через маскулінний символ «сонцеоких турів», які «хтиво ревуть», а «хмільні потоки» з їхніх ротів, які ринуть зі «зблисками цілющого полум'я», – означають життєдайну чоловічу сексуальну енергію, космічне сім'я, яке зачинає життя. Космогонічне сакральне дійство в поезії втілює підсвідоме бажання ліричного наратора долучитися до материнського тіла, до (власного) зачаття. Отже, мотив любовного поклоніння землі-матері в цій поезії реалізує бажання ліричного Я розчинитися, бути поглинутим землею – «Я землю цілую / і поринаю у темін» [7, 758], щоб з'єднатися з нею в «уроборичному кровозмішенні», подібного до того, як в архетипно-міфологічному тексті гине молодий коханець, відданий у жертву матері-землі для нового відродження [5, 58–62], а також бажання проміскуїтету (вищеназвана деталь «ласки рук / і людських, і незримих» означає сумісну синівську й батьківську сексуальну акцію (за

Е. Нойманном, архетип Великої Матері часом модифікується в образ Священної Повії як сосуду родючості [5, 108])

Любовний потяг до матері-землі в поезії В. Кордуна «Земля натхненна» символічно реалізований за допомогою образу народженої Землею Жінки – «Земля і ця земнозроджена жінка – / дві мої ночі незабутні» [7, 758]. Е. Нойманн фіксує материнсько-дочківську подвійність міфологічного образу Великої Богині (втілення архетипу Великої Матері), що реалізує уявлення про смерть і відродження [6]. У поезії В. Кордуна образ земнозродженої жінки постає «інкарнацією» материнського образу, отже, «дублює» сексуальне бажання єднання з матір'ю. У фразі «О, земле, ти знову двоїшся / Між світлом і темрявою!» [7, 758] актуалізується підсвідомо пережита, архетипно закріплена амбівалентність материнського образу як життєдайного та смертоносного, що засвідчує активізацію в ній «архаїчних» пластів свідомості, вивільнення інфантильних прагнень злиття з материнським, що корелюють з маскулінним едиповим бажанням заволодіти матір'ю.

Подібна симптоматика імпліцитно втілена в поезії Т. Мельничука «Земле, цілую твій поділ...» й розкривається через мотиви любовного поклоніння землі-жінці та добровільної синівської жертви («метелик білим рукавом утерся», «трава ступила до коси: / – Коси!» [4, 19]). У більш ранніх поезіях Т. Мельничука мотив любові-поклоніння землі-матері розгортається в традиційному модусі як любов до батьківщини, але і в них помітна маскулінна психостратегія. Так, у поезії «Мене сонце несе» відчитується рефлексія гармонійного (любовного) єднання матері (природи, землі) й сина (ліричного Я): «мене вишні несуть / на руках білосніжних», «Певно, я син калини, / Певно, я син пшеничного колоса: / де б не був – / пізнаю Україну, / мов кохану, / по голосу» [3, 15], – де образи вишень, калини, колоса заміщають образ землі-матері (деталь «несуть на руках» віддзеркалює інфантильну мрію про материнську ласку), водночас ліричний герой є не лише «сином» землі, але також і її «коханцем». У диптиху «Народження» Т. Мельничука земля асоціюється з народженням («Птиці народження в'ються над нею»

[3, 13]), зокрема геніальних синів («Їй радісно так, мов народжує геніїв...» [3, 13]), що увиразнює бажану для маскулінного Я гармонійну дуаду Мати – Син.

Почуття суперництва щодо жінки / матері (землі) наснажене маскуліним едиповим комплексом. У поезії Т. Мельничука «Мене сонце несе» образ землі-Батьківщини порівнюється з нескореною завойовниками сильною жінкою: «А вона не продалась ні німцю, ні турчину. / Рідна моя, висока, нескорена» [3, 13], – що виражає маскуліне вдоволення від поразки суперників. Протилежна (хоча й наснажена тим самим едиповим синівським почуттям ревності у ситуації посягання інших на материнське тіло) інтерпретація образу матері-України як «привабливо-безсилої й гарної», але відданої на поталу загарбникам розгортається в поезіях Є. Маланюка: «...все тіло пражить сором / <...>Коли Тебе розпусним зором / Нагую огляда владар» («Псалми степу» [7, 221]), «Хто гвалтував тебе? Безсила, / Безвладна, п'яна і німа, / Неплодну плоть, убоге тіло / Давала кожному сама...» («Діва-Обида» [7, 224]). Образ повії і руйнівниці в архетипно-міфологічній царині є наслідком дискредитації архетипу Великої Матері в ході історичної / психічної (маскуліної) еволюції [5, 108]. Водночас у поезії Є. Маланюка активний психокомплекс колоніальної маскуліності, коли гнів від власного синівського безсилля проектується не на загарбника, а на жінку-жертву [2, 166–171]. Маскулінна колоніальна психостратегія синівського приниження України-матері карнавалізується в поезії О. Ірванця «Eine Kleine Nachtmusik», де Вітчизна – «Гірка і пречиста, свята й ненависна» (посил.) – зображена з усіма її «продажними» «синами» й «дочками».

У поезіях «Любіть!» та «Роберт Фолкон Скотт» О. Ірванця місце бажаної жінки-батьківщини належить уже не Україні, а екзотичним і недосяжним Америці та Антарктиді відповідно. У вірші «Роберт Фолкон Скотт» образ Антарктиди персоніфікований як образ коханої, якою заволодів суперник: «Вершина вже взята! Твоя наречена – вагітна!» [1, 38]. В образі Антарктиди актуалізовані фемінна тілесність і фізіологія («...незаймана, біла, цнотлива моя Антарктидо!», «на другому

місяці ходить» [1, 39]) та мотив сексуального оволодіння землею / жінкою («Марилось неоднораз, / як я на грудях у тебе / Губами / Південного полюса пипочку пряну співаю» [1, 38]), мотив чоловічого суперництва за жінку («Не перший, а другий! Не перший – а це головне!» [1, 39]), властива маскуліній свідомості поляризація жіночого образу, живлена почуттями любові-зневаги («...кохана, жадана, єдина, / зваблива, зрадлива, негідна» [1, 39]).

Фемінізація / матеріалізація образу землі (Батьківщини), що супроводжується експліцитним або імпліцитним втіленням (фрустрованого) лібідозного потягу до неї, реалізованим у мотивах любовного поклоніння матері-землі, «розчинення» в ній як «жертвопринесенні», у переживанні ревності і гніву через заволодіння нею чужинцем або вдоволення від одноосібного володіння нею, в архетипно-міфологічних мотивах Священного Шлюбу, запліднення й народження, супроводжуваних бажанням ліричного Я долучитися до сакрального дійства, а також шляхом наративізації родючої / неплідної «тілесності» землі, маркує маскуліну поетикальну стратегію, бо вмотивована особливостями маскулінного «сценарію» едипового комплексу, підсилена архетипною «матрицею» колективного підсвідомого (зокрема, домінантним архетипом Великої Матері), закріплена багатотіковим культурним досвідом.

Список використаних джерел

1. Ірванець О. Мій хрест / О. В. Ірванець / післям. С. В. Жадана. — Х. : Фоліо, 2010. — 122 с.
2. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоба до української гендерної міфології / Оксана Забужко // Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. — К. : Факт, 2001. — С. 152–192.
3. Мельничук Т. Несімо любов планеті: Поезії / Т. Мельничук. — Ужгород : Карпати, 1967. — 42 с.
4. Мельничук Т. Князь роси: Вірші / Передм. М. Г. Жулинського / Тарас Мельничук. — К. : Молодь, 1990. — 146 с.
5. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / Эрих Нойманн. — М. : Рефл-бук, Ваклер, 1998. — 462 с.
6. Нойманн Э. Великая Мать. Глубинная психология и психоанализ / Эрих Нойманн. — М. : Добросвет, 2012. — 412 с.
7. Чорне і червоне: 100 українських поетів ХХ сторіччя: Антологія / Укладення Б. Щавурського. — Тернопіль : Богдан, 2011. — 1376 с.
8. Юнг К.-Г. Архетип и символ «Renaissance IV Ewo». — М., 1991. — 343 с.

OLHA SHAF
Dnepropetrovsk

**THE EARTH/ LAND-AND-MOTHER'S BODY
ACCEPTED BY THE UKRAINIAN MODERN POETS:
GENDER AND PSYCHOLOGICAL DOMINANTS**

The article elaborates on the gender and psychological specificity of artistic expression of the image of the Earth (Land) like women and mother in the Ukrainian lyrics last decades. This specificity is determined by male Oedipus complex correlated with archetypical and mythological Great Mother's image. The peculiarities of depiction of the earth/ land-and-mother's corporeality as the sexual object are classified as the mode of masculine poetic strategy.

Key words: image of the Earth/ land-and-mother, Oedipus complex, Great Mother's archetype, corporeality, masculine poetic strategy.

ОЛЬГА ШАФ
г. Днепропетровск

**ТЕЛО МАТЕРИ-ЗЕМЛИ В РЕЦЕПЦИИ
УКРАИНСКИХ ПОЭТОВ СОВРЕМЕННОСТИ:
ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДОМИНАНТЫ**

Рассматривается гендерно-психологическая специфика художественного воплощения в украинской лирике последних десятилетий феминизированного / матернализованного образа земли (Родины), определяемая маскулинным Эдиповым комплексом и связанным с ней архетипно-мифологическим культом Великой Матери. Изображение телесности матери-земли как объекта сексуального желания квалифицировано как элемент маскулинной поэтикальной стратегии.

Ключевые слова: образ матери-земли, Эдипов комплекс, архетип Великой Матери, телесность, маскулинная поэтикальная стратегия.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2016

УДК 82-3(477)(Гуменна)

ТЕТЯНА ШВЕЦЬ
м. Хмельницький
shtw@ukr.net

**ЗОБРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ
МОТИВІВ «Я» – «ІНШИЙ» У КОНЦЕПЦІЇ Д. ГУМЕННОЇ**

У статті окреслено світоглядні домінанти Д. Гуменної в аспекті суб'єктивно-психологічного підходу при аналізі та оцінці літературного процесу в Україні та за її межами, протиставленні різних точок зору щодо творчого процесу. У діаруші зосереджена увага на розумінні особливостей сприйняття письменницею контрастного через позиції власне «Я» та «Інші», на способі філософського мислення, ставленні письменниці до іншого суб'єкта, оцінці літературного середовища, подій, суспільних явищ. Занотовані думки увиразнюють внутрішній світ письменниці, підсвічують її світогляд, світорозуміння, розкривають «секрети» творчої лабораторії митця.

Ключові слова: щоденник, літературний процес, суб'єктивно-психологічна оцінка, діаруш, самопостереження.

Історія новітньої української літератури знаменна тим, що в літературний процес повертаються незаслужено забуті імена талановитих митців, які жили і творили за межами Батьківщини, в еміграції, і яких через політичне переслідування, беззаконня тоталітарного режиму, було викреслено з національного культурного життя. Серед них важливе місце нале-

жить Докії Гуменній, чия творчість – найяскравіше і самобутнє явище в українському культурному просторі ХХ століття. З проголошенням незалежності України на твори письменниці звернули особливу увагу літературознавці, критики, широкий читацький загал.

Літературну діяльність Д. Гуменна розпочала в середині 20-х років, в її спадщині понад